

**Лідерство та девіантна
поведінка
військовослужбовців**

Курс лекцій розроблений на основі положень, викладених у наказах і розпорядженнях Міністра оборони України та Голови Адміністрації Держспецтрансслужби, організаційно-методичних вказівок командувача Сухопутних військ України, Бойового статуту СВ України на основі військового досвіду виконання задач за призначенням в складі Сил оборони України, відповідно до робочої програми з дисципліни «Психологія військового лідерства». В конспекті лекцій пропонуються теоретично обґрунтовані і практично підтверджені основні положення формування і розвитку лідерських якостей військовослужбовців. В курсі лекцій розглянуті основи психології лідерства в Збройних силах України та Держспецтрансслужби, характеристика видів лідерства і способи їх формування.

Поряд з характеристикою системи лідерства викладені основи управління та організації комунікацій у роті, батальйоні Державної спеціальної служби транспорту з врахуванням досвіду організації та психологічного забезпечення діяльності в тактичній ланці управління під час виконання задач за призначенням у складі Сил оборони України.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ЛІДЕРСТВО
ТА ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
КУРС ЛЕКЦІЙ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ — 2024

УДК 159.98(075.8)

Л 55

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного університету «Житомирська політехніка»
(прото-кол N 17 від 29 грудня 2023 р.)*

Рецензенти:

Бочелюк В. Й. — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Хортицької національної академії;

Сергієні О. В. — доктор медичних наук, професор кафедри психології Дніпровського гуманітарного університету;

Матеюк О. А. — доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціального забезпе-чення Державного університету «Житомирська політехніка».

Лідерство та девіантна поведінка військовослужбовців. Курс лекцій. / Л 55 І. А. Бурлакова, О. В. Шевяков, І. С. Остапенко та ін. — Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 234 с.

ISBN 978-611-01-3388-3

Курс лекцій розроблений на основі положень, викладених у наказах і розпорядженнях Міністра оборони України та Голови Адміністрації Держспецтрансслужби, організаційно-методичних вказівок командувача Сухопутних військ України, Бойового статуту СВ України на основі військового досвіду виконання задач за призначенням у складі Сил оборони України, відповідно до робочої програми з дисципліни «Психологія військового лідерства» В контексті лекцій пропонуються теоретично обґрунтовані і практично підтвержені основні положення формування і розвитку лідерських якостей військовослужбовців. В курсі лекцій розглянуті основи психології лідерства в Збройних силах України та Держспецтрансслужби, характеристика видів лідерства і способи їх формування.

Поряд з характеристикою системи лідерства викладені основи управління та організації комунікацій у роті, батальйоні Державної спеціальної служби транспорту з врахуванням досвіду організації та психологічного забезпечення діяльності в тактичній ланці управління під час виконання задач за призначенням у складі Сил оборони України.

УДК 159.98(075.8)

ISBN 978-611-01-3388-3

© І. А. Бурлакова, О. В. Шевяков, І. С. Остапенко та ін., 2024.
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2024.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	6
---------------------	---

МОДУЛЬ 1. Загальні основи психології лідерства	8
---	----------

Лекція

Тема 1. ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ЛІДЕРСТВА: ОСОБИСТІТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЯК ЛІДЕРА	8
---	----------

1. Типи професійної діяльності 10
2. Відмінності та специфіка військово-професійної діяльності 12
3. Професійні якості офіцера як командира та управлінця 37

Лекція

Тема 2. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ЛІДЕРСТВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОФІЦЕРА ЯК ЛІДЕРА У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	53
--	-----------

1. Основні вимоги та особливості професійної діяльності офіцера . . . 54
2. Присяга та її значення під час виконання службово-бойових завдань 62
3. Відповідальність як визначальна якість офіцера 65

Лекція

Тема 3. ВИДИ І МОДЕЛЬ ЛІДЕРСТВА: ЕТИКА ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРА ЯК ЛІДЕРА	69
--	-----------

1. Цінності та традиції військової служби 70
2. Поняття військового обов'язку, особистої моралі та професійної етики офіцера 78
3. Негативні наслідки неетичної поведінки 83
4. Етика взаємовідносин офіцера з цивільними особами 93

*Лекція***Тема 4. РІВНІ ПРОЯВУ ОСОБИСТОСТІ КОМАНДИРА-ЛІДЕРА. . . 101**

1. Місія військовослужбовця як командира-лідера 101
2. Емоційний інтелект. 104
3. Якості особистості командира-лідера 106

*Лекція***Тема 5. ПЕДАГОГІЧНІ ВМІННЯ, НАВИЧКИ ТА ТЕХНІКИ КОЛЕКТИВНОГО ПІДТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА КУЛЬТУРИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ. 122**

1. Роль і місце військової дисципліни у виконанні завдань військової служби. 124
2. Формування прихильності військовослужбовців до здорового способу життя 155

МОДУЛЬ 2 Військова девіантологія. 159*Лекція***Тема 6. ПОНЯТТЯ ПРО ДЕВІАНТНУ (ВІДХИЛЬНУ) ПОВЕДІНКУ ТА ЇЇ ЧИННИКИ 163**

1. Девіантна поведінка та її види 163
2. Норми та соціальні відхилення в психології 167

*Лекція***Тема 7. ОСНОВНІ ТЕОРІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ 176**

1. Соціальні фактори відхильної поведінки. 176
2. Біологічні передумови поведінкових відхилень 179
3. Психологічні теорії девіантної поведінки 181

*Лекція***Тема 8. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ. . 185**

1. Гендерно-вікові аспекти девіантної поведінки 185
2. Гендерні особливості схильності до девіантної поведінки 193

Лекція

Тема 9. ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ	201
1. Педагогічний підхід	202
2. Медична класифікація.	203
3. Психологічна класифікація.	203

Лекція

Тема 10. ПСИХОЛОГІЯ ВІДХИЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ	206
1. Розвиток психології відхильної поведінки	206
2. Сутність, зміст, основні принципи корекції відхильної поведінки.	218
ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА	232
СЛОВНИК ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ	233

ПЕРЕДМОВА

Курс лекцій розроблений на основі положень, викладених у наказах і розпорядженнях Міністра оборони України та Голови Адміністрації Держспецтрансслужби, організаційно-методичних вказівок командувача Сухопутних військ України, Бойового статуту СВ України на основі військового досвіду виконання задач за призначенням в складі Сил оборони України, відповідно до робочої програми з дисципліни «Психологія військового лідерства». В конспекті лекцій пропонуються теоретично обґрунтовані і практично підтверджені основні положення формування і розвитку лідерських якостей військовослужбовців. В курсі лекцій розглянуті основи психології лідерства в Збройних силах України та Держспецтрансслужби, характеристика видів лідерства і способи їх формування. Поряд з характеристикою системи лідерства викладені основи управління та організації комунікацій у роті, батальйоні Державної спеціальної служби транспорту з врахуванням досвіду організації та психологічного забезпечення діяльності в тактичній ланці управління під час виконання задач за призначенням у складі Сил оборони України.

Головною метою розвитку системи лідерства в Держспецтрансслужбі, визначеною Головою Адміністрації Держспецтрансслужби є створення єдиного комунікаційного середовища на основі впровадження сучасних психологічних технологій, систем та засобів взаємодії спеціального призначення (в тому числі з використанням психологічного супроводу), що дасть можливість психологічно

забезпечити обмін всіх ланок з відповідною достовірністю та надійністю з боку людського фактору. Враховуючи вищевикладене основним завданням під час навчання курсантів є підготовка всебічно розвинутих, конкурентоздатних, висококваліфікованих офіцерів-лідерів тактичного рівня, які є компетентними в військовому управлінні підрозділами. Навчальний посібник «Психологія військового лідерства» призначений для курсантів, які навчаються за спеціальностями ВОС — (170201, 170202, 170203, 340002, 620100, 703200). Конспект лекцій є основним навчальним посібником при вивченні курсантами навчальних дисциплін «Психологія лідерства» та «Військова девіантологія».

МОДУЛЬ 1

Загальні основи психології лідерства

ЛЕКЦІЯ

Тема 1. Основи психології лідерства: особистість військовослужбовця як лідера

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1. Типи професійної діяльності**
- 2. Відмінності та специфіка військово-професійної діяльності**
- 3. Професійні якості офіцера як командира та управлінця**

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.04.2018 року №173 «Про затвердження Наставови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування ЗС України».

1. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо застосування військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції.

2. Організаційно-методичні вказівки щодо організації роботи з особовим складом у Збройних Силах України у 2018 році.

3. М. Варій «Військова психологія і педагогіка». Навч. посіб. К.: Либідь, 2022 р.

4. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина II «Методика та системи виховання військовослужбовців» / О.В.Бойко, Л.В. Коберський, В.М. Кожевников, А.М. Романишин, С.В. Скрипник .: АСВ.2022. 370с.

5. Знати. Вміти. Любити. Психологія індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями: Навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, В.М. Кожевников, І.М. Гузенко, М.С. Маруняк. Львів: АСВ, 2022. 267с.

6. Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луньков, А.М.Романишин, Н.Спейд — Львів: ЛІСВ, 2019. 188 с.

7. Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний практикум лідерства командира взводу (роти): Навчально-методичний посібник. Львів: АСВ, 2019. 153 с.

8. Психологічна допомога в бойових умовах. Л.: АСВ, 2014.

9. Пам'ятка з психології бою. — К.: МО України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2014.

10. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник. К.:Тандем, 2014. 656с.

11. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Либідь, 2022. 180 с.

Проблема особистості військовослужбовця — одна з центральних у курсі психології лідерства. Дійсно, формування та діагностика особистості військовослужбовця, визначення найбільш ефективних напрямків виховного впливу на неї, неможливі без знання структури особистості та закономірностей її формування, розвитку і самовдосконалення.

Тому одним з центральних напрямів діяльності офіцера є робота з людьми, оскільки на полі бою перемагає не техніка, а люди, які управляють нею. Даний напрям діяльності офіцера дуже різнобічний. Він включає: керівництво військовими колективами в дні мирного навчання і в бойовій обстановці, навчання і виховання особового складу, підбір і розстановку кадрів і багато що інше. Проте для того, щоб успішно вирішувати ці завдання, офіцер повинен володіти певною сумою психологічних знань.

Вказані знання, отримані офіцерами в процесі навчальної підготовки, необхідні для того, щоб в умовах російської агресії зуміти виконати бойове завдання щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Адже бойова обстановка пред'являє до особистісних якостей військовослужбовця підвищені вимоги. Психогенні чинники сучасного бою здійснюють на людину украй негативний вплив, що може викликати стійкі порушення психічної регуляції поведінки. Зіткнувшись з реальною загрозою своєму життю, військовослужбовець може розгубитися і не виконати бойове завдання. Для того, щоб цього не відбулося, офіцер повинен добре знати психологічні особливості своїх підлеглих, які особистісні якості конкретного військовослужбовця

сприятимуть, а які, навпаки, заважатимуть досягненню перемоги в бою. Тому для досягнення перемоги в сучасному бою офіцер добре повинен знати, як змінюється психічний стан людини в бою, які механізми обумовлюють цю динаміку і що необхідно робити для того, щоб протистояти психогенним чинникам бою. Офіцер Збройних Сил незалежно від посади повинен не тільки добре знати тактику сучасного бою, володіти військовою технікою, але і володіти певною сумою психологічних знань, необхідних для успішної професійної діяльності. В значній мірі це обумовлено тим, що сьогодні служба в Збройних Силах неможлива без психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців. Так, одне з найбільш актуальних завдань сучасного розвитку Збройних сил полягає в забезпеченні якісного комплектування частин і підрозділів особовим складом на контрактній основі. Вирішення даного завдання досягається за допомогою заходів професійного психологічного відбору. Іншим актуальним завданням є підвищення ефективності діяльності військовослужбовців в особливих, зокрема бойових, умовах. У свою чергу, його вирішення здійснюється за допомогою методів психологічного супроводу професійної діяльності особового складу частин і підрозділів. Таким чином, для сучасного офіцера необхідна хороша психологічна підготовка. Отже, існує об'єктивна потреба в оволодінні всім офіцерським складом, а також курсантами військових навчальних закладів психолого-педагогічними знаннями для реалізації ефективної навчально-виховної роботи з особовим складом. **Вивчення навчальної дисципліни «Психологія лідерства» є необхідною умовою військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів, передумовою їх ефективної військово-професійної діяльності у військах, а також особистісного розвитку.**

1. Типи професійної діяльності

Людина задовольняє свої життєві потреби через активну взаємодію з навколишнім середовищем. Основними видами людської діяльності є праця в її різних виявах і спілкування. Від

них походять усі інші види діяльності: гра, навчання, військова служба, спорт. Споконвічною потребою людини, суспільства була потреба жити в мирі, спокої. Вона вимагала пошуку шляхів і засобів, у тому числі й військових, які б гарантували безпеку.

Військова служба у Збройних Силах — це дуже важливий вид діяльності, покликаний гарантувати національну безпеку України. За своєю суттю вона є діяльністю військовослужбовців з певними обмеженнями: відсутність звичних умов життя, наявність певного дискомфорту, особлива регламентованість поведінки, звуження кола людей, з якими спілкується юнак тощо.

Військова діяльність є складовою військової служби. За своїм змістом військова діяльність поділяється на два види: навчально-бойову та бойову. Бойова діяльність проходить в умовах військової сутички, бою, її кінцевою метою є перемога над ворогом. Навчально-бойова діяльність готує військовослужбовців до можливих бойових дій і відбувається безпосередньо у військових частинах, навчальних військових підрозділах Збройних Сил України.

Мета навчально-бойової діяльності — підготовка військових фахівців для різних видів і родів військ.

Навчально-бойова діяльність, у свою чергу, поділяється на такі види: навчальна діяльність (заняття з національно-патріотичної підготовки, спеціальної підготовки), бойова діяльність (бойове чергування, бойові стрільби, несення вартової служби тощо), повсякденна служба (внутрішній наряд, чергування в підрозділі та ін.); військові навчання, маневри, обслуговування бойової техніки, військового обладнання, зброї; різні види самодіяльності (спортивна, технічна, художня) та ін.

Військова діяльність, тобто строкова військова служба, порівняно з іншими видами соціально значущої діяльності характеризується **високою динамічністю**: швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, раптовими переходами з одного виду діяльності на інший, а також строгою регламентацією, чіткою організацією, суворою дисципліною (на основі вимог військових статутів, наказів), що обумовлено необхідністю підтримання високої боєготовності військ.

Діяльність воїнів проходить в різних умовах: просторових (у полі, за пультом управління бойової машини чи установки, в бліндажі), часових (удень, уночі, в будь-який час), географічних (у горах, в морі, на півдні, на півночі), кліматичних та ін.

Військова діяльність є **більш напруженою, екстремальною** порівняно з іншими видами діяльності. Їй притаманні **несподіваність, раптовість, незвичність, здатність руйнувати сформовані до призову стереотипи поведінки, спричиняти негативні психічні стани** (тривожність, страх, афект, стрес, депресія).

Усе це викликає у юнака суттєві зміни в організмі, а саме:

- зміни фізіологічні (у вегетативній нервовій системі — в диханні, кровообігу, частоті серцевих скорочень, тиску та ін.);
- зміни психічних процесів (уваги, сприймання, мислення, пам'яті, уяви, зсуви в емоційно-вольовій сфері особистості);
- зміни функціонального рівня практичної діяльності (результативності, успішності військової служби).

Ці зміни певним чином взаємопов'язані і взаємообумовлюють одна одну.

2. Відмінності та специфіка військово-професійної діяльності

Важливим аспектом соціального буття людини є діяльність зі створення умов для життя і розвитку людей, функціонування суспільства, створення духовних, культурних цінностей. Більшість чинників, що забезпечують життєдіяльність людини, є результатами її праці як єдиного соціального джерела задоволення потреб. Праця є специфічно людською розумною доцільною соціальною діяльністю з виробництва матеріальних та духовних засобів існування та розвитку людини та суспільства в цілому. У загальному вигляді праця вічна, природна умова людського життя, і тому вона незалежна від будь-якої іншої форми цього життя, а, навпаки, однаково притаманна всім її суспільним формам. Протягом усієї історії людської цивілізації неодноразово змінювався спосіб

виробництва, відбувалися зміни у виробництві та виробничих відносинах, але праця завжди залишалася основою, засобом існування будь-якого суспільства, будучи головним процесом взаємодії людини з природою. Соціологія однозначно визначає, що праця — діяльність людини, спрямована на розвиток і перетворення ресурсів природи на матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності, необхідні для задоволення її потреб. Ця діяльність може бути добровільною чи примусовою або добровільною та примусовою водночас.

Соціальна сутність праці реалізується в сукупності її соціальних функцій.

Однією з найважливіших є функція створення матеріальних і духовних благ, забезпечення суспільства предметами повсякденної діяльності та послугами. Вона полягає у створенні чинників та можливостей задоволення людських потреб. За допомогою праці людина взаємодіє з природою, тим самим своєю діяльністю опосередковує, регулює та контролює обмін речовин між собою і природою. Ця функція праці характеризує її загальну природу, що є вічною природною умовою життя незалежно від форм соціальної організації цього життя.

Друга важлива функція — функція розподілу суспільного багатства, міри споживання, що виявляється у забезпеченні життєдіяльності, матеріального добробуту людини за рахунок заробітної плати та інших видів винагородження.

Окремо визначається функція соціальної диференціації, яка полягає в розподілі працівників, зумовленому соціально-економічною неоднорідністю праці. Її реалізація є передумовою соціальної неоднорідності в суспільстві, формування соціальної структури суспільства.

Функція формування особистості як самостійна функція виявляється в тому, що прогрес виробництва має забезпечувати вільний розвиток сутнісних якостей особистості, який залежить від матеріально-технічної бази, системи освіти, професійного навчання тощо. Функція реалізується у створенні відповідних умов праці, за яких виробництво матеріальних і духовних благ перестає бути самоціллю, а процес праці набуває для людини дедалі більшого значення. Тим самим праця стає не лише

засобом задоволення потреб людини, а й сама перетворюється на важливу життєву потребу, засіб самовираження, розкриття та реалізації творчих можливостей особистості.

Із суспільною працею тісно пов'язана **військово-професійна діяльність**, яка є одним з її видів. Вона являє собою таку доцільну професійну діяльність військовослужбовців, у процесі якої з використанням певних специфічних сил та засобів здійснюється суспільна потреба в захисті Батьківщини. У науковій літературі з військових проблем дається багато визначень військової праці. Однак усі вони визначають, що військова праця — це соціально зумовлена професійна діяльність військовослужбовців, яка спрямована у мирні часи на підтримання бойової готовності збройних сил в інтересах забезпечення безпеки держави, під час війни — на знищення ворога. Військова діяльність відрізняється просторовою масштабністю, стабільністю в часі (вона має місце як у воєнний, так і в мирний час), різноманітністю форм, історичною і соціально-політичною значущістю в житті суспільства. Історія виникнення військової праці починалася в первісному суспільстві з перших озброєних зіткнень між людьми.

Виступаючи наслідком своєрідного суспільного розподілу праці, **військова праця** належить до одного з видів непродуктивної діяльності. У широкому розумінні будь-яка праця продуктивна в тому сенсі, що призводить до певних змін, тобто виробляє їх. При цьому її значення визначається кінцевим результатом (продуктом), який може бути або матеріально відчутною річчю, або виступати у формі суспільно-корисної послуги. Свого часу К. Маркс, відзначаючи цю особливість, вказував, що государ зі всіма своїми судовими чиновниками і офіцерами, вся армія і флот є непродуктивними працівниками. Вони — слуги суспільства і утримуються на частину річного продукту інших людей. А солдат зберігає час, який необхідний для самозахисту і тому сприяє розвитку загальної продуктивності праці. Військова праця за своїм кінцевим результатом є виробником військової послуги. Частина суспільства, зайнята в збройних силах, використовує військову техніку і озброєння за їх призначенням і тим самим «виробляє захист».

[Перейти на сайт](#) →